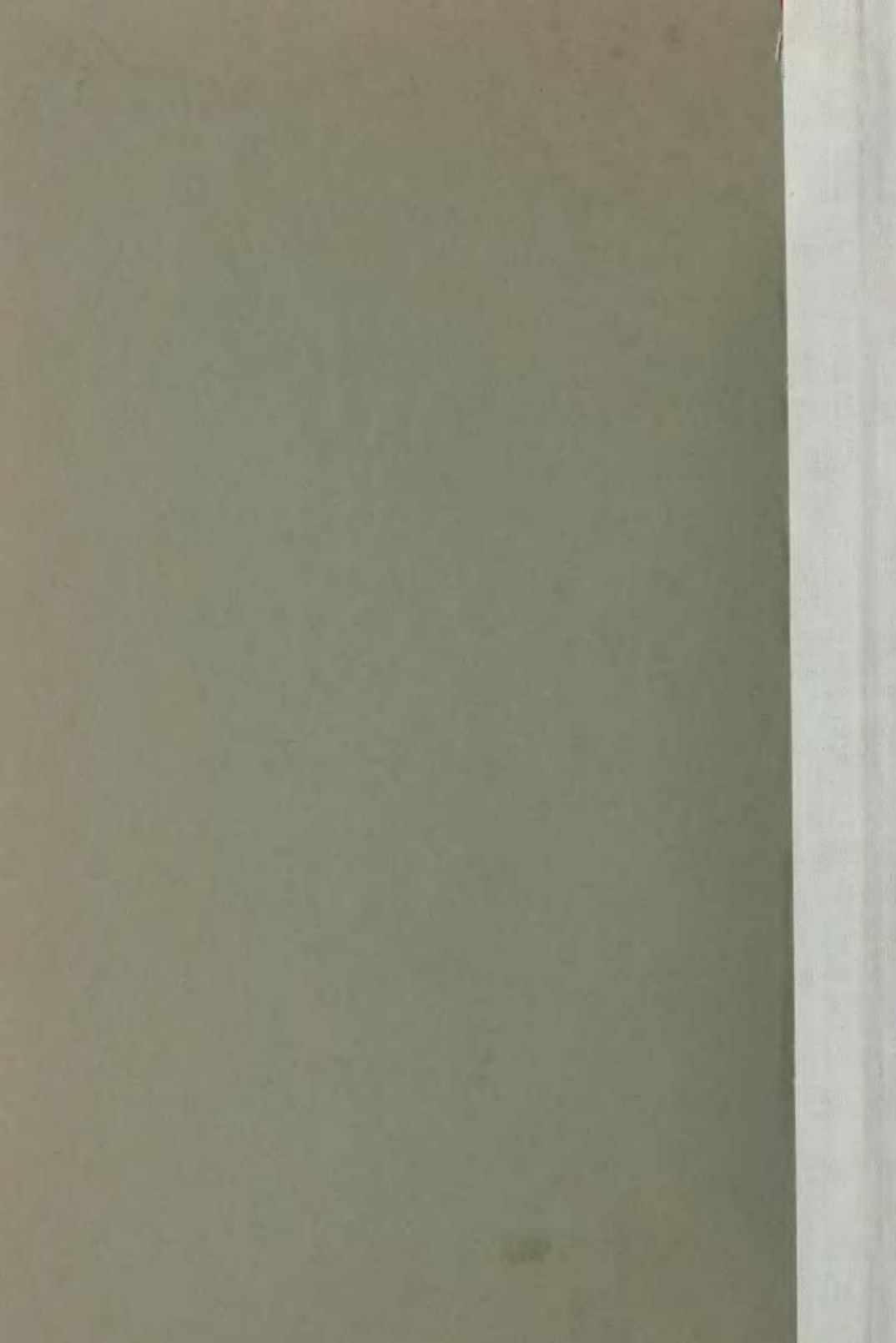

Franko, Ivan
Do svitla

PG
3948
F7D6
1913

ВИДАВНИЦТВО
ВІДРОДЖЕННЯ

ДО
ІВАН ФРАНКО.
ДО СВІТЛА.
ОПОВІДАННЯ.

№ 8.

ЦІНА 10 КОП.

Видавництво „Відродження“

випускає дешеві і загально-доступні книжечки з красного письменства й різних областей знання. Книжечки виходять серіями по 10 № у кожній, в розмірі від 1 до 3 арк. друку й ціною від 10 до 20 коп. книжечка.

В перший десяток увійдуть такі твори української літератури:

- № 1. **Ів. Котляревський**, Наталка Полтавка.
- № 2. **Гр. Квітка-Основ'яненко**, Перекотиполе.
- № 3. **М. Гоголь**, Сорочинський ярмарок.
- № 4—5. **Т. Шевченко**, Гайдамаки.
- № 6. **Марко Вовчок**, Три оповідання (Два сини, Викуп, Чари).
- № 7. **Ів. Нечуй-Левіцький**, Рибалка Панас Круть.
- № 8. **Ів. Франко**, До світла.
- № 9. **В. Стефаник**, Синя книжочка.
- № 10. **В. Винниченко**, На пристані й ин. оповід.

При кожній книжечці портрет і короткий життєпис автора.

Другий десяток міститиме популярно-наукові розвідки про всякі справи українського й світового життя. Друкують ся:

Франко Іван, син селянина-коваля, на світ народився 1856 р. в селі Нагуєвичах, Дрогобицького повіту, в Галичині. Початкову освіту здобув у народній школі, а далі в гімназії та університеті у Львові й Відні. Писати Франко почав ще на шкільній лаві, але перший раз його твори надруковано р. 1874 у львівському журналі „Друг“. Від того часу Франко написав багато поезій, оповідань, повістей, що були друковані по різних журналах, збірниках і окремими виданнями. З його белетристичних творів згадаємо тут отсі: „Захар Беркут“, історична повість (Львів, 1883), „Воз constricator“ (1884), „В поті чола“, збірник оповідань (1890), „Для домашнього вогнища“, повість (1898), „Перехресні

стежки“, повість (1900); збірники поезій: „З вершин і низин“ (1887), „Зівяле листя“ (1893), „Мій ізмарagd“ (1898), „Із днів журби“ (1900), „Мойсей“ (1905) та ин. Окрім численних белетристичних та поетичних творів, Франко збагатив українську літературу публіцистичними і науковими працями — з історії літератури, етнографії, політичної економії, то-що, та перекладами з європейських і російських письменників: Байрона, Гете, Гайне, Шеллі, Золя, Тургенєва, Щедрина, Некрасова, Помяловського, та ин. Франко був редактором журналів: „Громадський Друг“ (1878), „Дзвін“ (1878), „Молот“ (1878), „Світ“ (1881), „Народ“ (1890—1895), „Житє і Слово“ (1894—97), „Літературно-Науковий Вістник“ (від р. 1898). Побіч літературної діяльності Франко раз у раз брав горячу участь у політичному й культурному життю галицьких Українців і був одним із провідників радикальної партії. Почавши свою літературну діяльність романтичною повістю „Петрії і Довбушукки“, Франко звернув незабаром на цілком реальний шлях і його твори визначають ся докладним змальованнем реального життя та ідейним, добрим змістом. Деякі з них перекладено на чужі мови: німецьку, польську, чеську та російську.

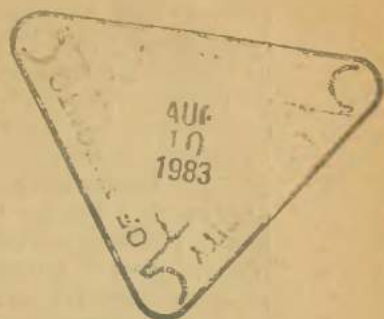
Нижше передруковуємо його дуже популярне оповіданє: „До світла!“

PG

3948

F7D6

1913

I.

Говорять учені природознавці, що ті верстви води, котрі лежать на самому дні найглибших морських глибоків, се справдішня „мертва вода“. Величезний стовп горішних верстов, що тяжить на кожній частині того низу, позбавлює її всякого руху, всякого життя. Світло сонця сюди не доходить, ніякі живі істоти тут не водяться, ніякі водяні протоки, ані бурі, ані землетрясення тут навіть легенькою луною не озивають ся. Одинокий рух, який тут можна запримітити, се вічне і ненастанне спадунане мільонів трупів і скелетів живих істот, котрі колись, нераз таки давненько, жили і гуляли там, у горі, пишались на сонці, купались у теплоті, гойдались на могучих морських хвилях. Погибши, вони звільна, звільна спадують у низ — особливо ті манюсінські форамініфери, діятомеї та інший дрібязок, що творить головну масу морського життя, — звільна трупи їх продаються крізь верстви, щораз густійші і багатші в кислород та вуглевий kwas розкладають ся, неначе згарають у них, і тільки з часом, як мікроскопійні кульочки та дрібочки, досягають дна і лягають на тім великім кладовищі, щоби колись, по тисячах літ утворити крейдяну скалу.

Важко і сумно мабуть тим нижнім верствам води бовваніти і дубіти вічно на мертвому дні, в страшенній пійтмі, під нечуваним тиском, серед самих трупів. Важко і сумно їм, особливо коли в них скриго відізветь ся та вічна, непропаща сила, без котрої нема ані одного атому в природі. Жива, непропаща сила в нутрі, а кругом пійтма, тиск страшенний і безконечне кладовище!

І коли в тих нещасних, на вічну смерть засуджених атомах заворушить ся часом, раз на тисячу літ, легенький відтінок думки — ви думаєте, що се неможливе? аджеж і наш думаючий мозок, щож він инше, як не звязок тих-же атомів кислороду, вуглероду і інших елементів? — то гірка, важка мусить бути ся мрія-дума!

— Мамо природо! Відкиж така на нас несправедливість? Невже ми гірші від тих, що там у горі над нами гуляють, гойдають ся та в чудовому світлі пишануть ся? І чому-б тобі не встановити черги, чому-б не пустити нас хоч на часочок туди, в гору?

Але мама природа не знає сантіментальности і не слухає мрій.

— Буду я з вами, дурнями, панькатись! — воркоче вона. — Чуєте в собі силу, то трібуйте вирвати ся самі на верх! Ще я не мала би роботи та вас підсаджувати!

Ба, трібуйте самі вирватись!

Вам не лучалось бачити подібні події в життю людському? Ой, лучалось, любі мої, кому-б не лучалось таке бачити! І від кожного такого випадку щеміло ваше серце, і до нині щемить, коли стрібуете перенести ся думкою в положене тих бідних живих атомів людської суспільности, засуджених зависливою долею на вічну пітьму, на тупу недвижимість, на смерть безвісну. Аджеж і всі ми — чиж не така сама нижня верства поміж народами? Чиж кождий крепкий, здоровий рух тих вольних і щасливих народів не відчуваємо, як біль, як натиск, як штовхане на наш організм народній?

А кождий з вас, хто нераз коштом страшеного зусилля і коштом не одного істнованя найблизших нам людей, видобув ся з того темного низу хоч троха на висший щемель, чиж не почує нераз мимовільного жаху і болю на саму думку про той низ і про те, що, не будь сеї, або тої щасливої обставини, він був би може й до нині пропадав у ньому, темний, безпромочний, незвістний нікому, не чоловік, а частина маси людської? І чи не заболить наше серце на згадку про тисячі й тисячі таких, що так само, як ми, силувались вирвати ся з тої пітьми, тужили до світла, рвались до

волі і теплоти — і все надармо? І чи не пройме нас дроз перестраха, коли пригадаємо жите і конєць таких незвісних нікому, забутих, нераз затоптаних і опльованих одиниць, коли стане нам ясно перед очима, що нераз тільки найглупіша в світі обставина, сліпий припадок, непорозумінє, жарт, нерозважне слово, пилінка одна зіпхнула їх з дороги і на віки вкинула назад у ту пільму, з котрої вони вже от-от вибирали ся на вольную волю?

Оттакі думки вертіли мій мозок і прогонювали сон із моїх повік підчас довгих, довгих ночий і днів, прожитих у тюрмі. Мої товариші недолі, у котрих і самих сверлувало та мулило в нутрі, не могли найти для мене слова потіхи, — противно, я бачив, що самі вони нераз далеко більше потребували такого цілющого слова. Щоб не вдуріти серед тої сутолоки горя, ми розмовляли, оповідали одні одним — не про себе, а про других, далеких, і все таки про горе. Одно з таких оповідань, котре глибше, ніж інші, вразило мене, подаю отсе читачам. Той, що мені оповідав його, був — не говорю про його „фах“ — парубок ще молодий, повний сили й відваги, не позбавлений доброго, щиролюдського чуття, вихований по міщанськи, кінчив народню школу, вчив ся ремесла, одним словом, також чимало потратив сили і кошту, щоби видрапати ся на верх, вийти в люди — ну, а вийшов... Та не про се річ!

Шестий раз уже сидів він під ключем, і знав усю арештантську практику, трохи що не всю історію кожної казні: хто в ній сидів, за що, на скільки був засуджений, як обходили ся з арештантами давніше, а як тепер, і т. д. Була се правдива арештантська літопись. Дозорці вважали його за непосидющого галабурдника і давали се йому почути частими дисциплінарними карами. Але він не уймав ся, і вибухав, мов порох, скоро тільки побачив, що щонебудь дієть ся не так, як повинно, що в чім небудь кривдять арештантів. Особливо часті мав він передирки з шільдвахом, що ходить попід вікнами вязниці і має вважати на те, щоб арештанти не визирали в вікно і не говорили один з одним. Кілька разів вояк грозив йому, що буде стріляти, коли не вступить ся з вікна, але він сидів

спокійно, не кажучи нічого, і аж коли вояк починав кланцати курком, зіскакував з вікна і кричав:

— Ну, ну, аджеж я знаю, що ти не смієш стріляти!

— А відки ви се знаєте? — запитав я раз.

— Як то, відки знаю! Сам був свідком, сам бачив!

— Що бачили?

— Е, та се ціла історія, по котрій шільдвахам за-казали стріляти! От ліпше я вам розкажу, нехай там бідний рекрут не бентежить ся. Аджеж і він бідолаха, що йому скажуть, те й мусить робити.

II.

— Два роки тому буде, — почав він, — як раз отсе два роки. Сидів я тоді в отсій ямі в слідстві. Два нас тільки в казні було, я і якийсь паниско, Журковський називав ся. Що за один був і за що сюдя попав, сього вже й не тямлю.

Аж ось раз якось у вечір, уже по вечірній візиті, вже ми пороздягали ся і спати лягли, — несподівано чуємо кроки ключника і голосний скрегіт ключів від колодок. Нарешті відімкнув і впустивши до казні сніп жовтого світла зі своєї ліхтарні, вказав нам у тім світлі якусь скорочену, на-пів голу, марну фігурку. Потрутив її наперед і випхнув до казні, бо, видно, сама не могла досить скоро поспіти.

— Осьде маєш коц і простирало, — крикнув, кидаючи ті річи фігурці на голову і майже до землі її пригнітаючи. — Лягай та спи! Миски дістанеш завтра.

Сказавши се, ключник двері замкнув і пішов. У казні стало темно, як у пивниці, і тихо, як у гробі. Тільки в ряди-годи чуємо, немов би хтось сікачами мясо на стільниці сік — то наш товариш зубами дзвонить. Бачите, осінь уже була пізна, дві неділі по всіх святых, холод такий, що не дай Боже.

— Що ти за один? — питаю заkostenілого товариша, не встаючи з ліжка. Вже чоловік був нагрів ся і не хотіло ся мені вставати, а в казні було досить холодно, бо вікно мусіло бути день і ніч отворене, про задуху.

Товариш наш мовчить, тільки ще дужше зубами дзвонить, а крізь той лярум чути уриване хлипанє. Жаль мені стало хлопця, бо я вже доміркував ся, що то якийсь зовсім ще зелений „фраєр“. Отже встав я і поелив йому на-помацки ліжко.

— Ну, ну, — кажу, — будь тихо, не плач! Роздягни ся та йди пати!

— Не... не... мо...жу, — ледви пробубонів він.

— Чому?

— Бо... бо... я... дуже змерз.

Господи! Я до нього, а він увесь як кість змерзлий, ані рукою, ані ногою рушити не може. Яким дивом прийшов до казні — не розумію. Встав і паниско, поздїями ми з нього лахміте і роздягли його цілком до гола, натерли добре, обвили простиралом і коцом і поклали на ліжко. За якої чверть години, чую — зітхає, рушає ся.

— А що, ліпше тобі? — питаю.

— Ліпше.

— Відійшли руки, ноги?

— Ще не зовсім, але вже ліпше.

— А відки ти?

— Зо Смерекова.

— То тебе певне жандарм привів?

— А як-же. Гнав мене сьогодні від рана, майже голого й босого, морозом. Десять раз падав я на дорозі, бо не міг іти. Бив мене ременем—і я мусів. Тільки в коршмі, в Збоїсках, трохи ми припочили, Жид горівки мені дав.

— А як-же тебе звати?

— Йосько Штерн.

— А! То ти Жид?

— А як-же, Жид.

— Нехай тебе чорт возьме! Хоч мене убий, чи був би я з бесіди пізнав, що ти Жид, так чисто по нашому говориш.

— Щож, пане, я зріс на селі, межи хлопами. Я пастухом був.

— А кілька тобі літ?

— Шіснацять.

— А за щож то тебе аж тут до криміналу притащили?

— Ой пане, я не знаю! Казав жандарм, що мій господар прискаржив мене за рабунок зо вломанєм, але я бігме нічого не рабував. Тільки свої папери, бігме, тільки свої папери!

І став хлипати та ревіти, як дитина.

— Ну, ну, цить, дурний, — повідаю, — скажеш то все завтра в суді, а мене то зовсім не обходить. Спи тепер.

— Ой, пане, а жандарм казав, що мене за те повісять! — заводив Йосько.

— Чи ти сказив ся, дурний! — крикнув я. — Смійся з того! Деж ти чув, щоби за такі дурниці вішали?

— А мій господар казав, що мене запакують на десять літ до криміналу.

— Ну, ну, не жури ся, — кажу. — Бог милосердний, якось то буде. Тільки засни тепер, а завтра поговоримо за дня!

Умовкли ми і незабаром я захріп. Стільки й мого добра в криміналі, що сплю, як той заяць у капусті.

III.

Тільки другого дня могли ми добре оглянути новака. Аж смішно мені стало, що я міг учора відразу не пізнати в нім Жида. Рудий, з пейсами, ніс вигнутий, як у старого яструба, постава скорчена, хоч на свої літа зовсім не марна, і доброго росту. Поглянувши на нього, бачило ся, що на десять кроків від нього чуєш запах Жида. А вчора, коли ми його натирали напотемки і тільки слова його чули, зовсім того не було можна доміркувати ся!

І він також із переляком став озирати ся по казні, як сполохана білиця. Схопив ся, коли ми ще оба з паном лежали, умив ся, постелив ліжко і сів на нім у куті, тай уже ані щеберне, мов заклятий.

— А що, ти голодний? — питаю його.

Мовчить, тільки якось ще дужше скорчив ся.

— І їв ти що вчора? — питає пан.

— Та... вчора... як мене мав жандарм вести, війтиха дала мені трохи борщу і кавалок хліба.

— Ага, тепер уже знаємо! — всміхнув ся пан.

Дав йому поснідати — добрий кавалок хліба і вчепаний котлет. Аж затряс ся неборак. Хотів щось дякувати, але сльози в очах йому стали.

І бачите, ще одна несподіванка в тім хлопчиськові! Постає на скрізь жидівська, аж відразлива, а в натурі його, бачилось, що нічого, ані крихітки, нема жидівського. Тихий, послушний, без жадної дрібочки тої жидівської самохвальби, до говорки неохочий, але коли йому було казати що зробити, то звивав ся, як іскра. Було щось таке натуральне, хлопське в цілій його поведінці. Як не було що робити — а що у нас у казні за робота! — любив сидіти в кутику мовчки, скорчений, обчепивши руками коліна та оперши ся бородою о коліна, тільки очі йому блищать ся з темного кутика, як у цікавої мишки.

— Ну, скажиж нам, що ти за рабунок такий страшний зробив, що жандарм за нього аж шибеницею тобі грозив? — спитав його раз пан, коли вже видно було, що хлопчисько трохи втихомирив ся та освоїв ся.

— Ой, пане, — сказав Йосько і затряс ся всім тілом, — довго би то розказувати, а мало слухати. То дуже глупа історія.

— Ну, ну, розкажуй, послухаємо. І так не масмо тут нічого мудрійшого робити, то можна й глупої історії послухати.

— Ріс я у Мошка, арендаря в Смерекові, — почав Йосько. — Зразу грав ся я разом з його дітьми і кликав Мошка „тате“, а Мошчиху „маме“. Гадав я, що вони мої родичі. Але небавом завважав я, що Мошко своїм дітям справляє гарні бекешки, а Мошчиха дає їм що п'ятниці білі сорочечки, коли тимчасом я ходив брудний та обдертий. Коли мені було сім літ, казали мені пильнувати гусий, щоби не йшли в шкоду. Мошчиха не питала, чи холод, дощ, або спека, але гнала мене з дому на толоку, даючи при тім чим раз менше їсти. Тернів я голод, плакав нераз на толоці, але все те нічого не помагало. Сільські хлопці були ліпші для мене. Давали мені хліба, сира, допускали мене до своїх забав. Привик я до них, а пізнійше став я їх виручати в пильнованню гусий. Був я як на свій вік, крешкий

і зручний, то господині сільські стали самі повіряти мені гусий, а потім телят, коли їх діти мусіли йти до школи. За те діставав я від них хліба, теплої страви, а нераз у свято й пару крейцарів. Мошчиха була дуже скупа, то й рада, що я дома їсти не просив. А коли Мошкові діти дізнали ся, що я їм хлопські страви, то прозвали мене тrefняком і стали зо мною дрочити ся, а далі й бокувати від мене. Зразу мені те не вадило, але небавом почув я ту неприязнь дуже діймаво.

Мошко наняв для своїх хлопців бельфера, щоби їх учив читати й писати. Було то в зимі, то й я мав час вільний. Колиж я наблизив ся до них, щоби й собі вчити ся, хлопці стали кричати, тручати мене та щипати, а врешті з плачем заявили матери, що разом із тrefняком учити ся не будуть. Сама, бачу, Мошчиха намовила їх до того, бо дуже мене та відьма ненавиділа, хоч не знаю за що. Тож зараз, як тільки діти завели крик, прибігла і витрутила мене з покою, кажучи, що то не для мене наука, що вони бідні і не мають відки для жебрака бельферів тримати. Заплакав я, але шож діяти? Піду, бувало, в село, бавлю ся з сільськими дітьми, або придивляю ся, як старші майструють коло возів, саний чи інших знарядів. Нераз цілою гурмою бігали ми до коваля, котрого кузня стояла край села, і там цілими годинами придивляли ся роботі. А що я був найсильніший з усіх хлопців, то нераз коваль велів мені або міхом димати, або молотом ударити, або точило крутити. Який-же я тоді був щасливий! Як горяче бажав я, коли вже наука не для мене, мати бодай яке ремісло в руках!

З весною знов вертав я на толоку, до гусий і телят, котрі Мошко скуповував у околичних селах, а перетримавши трохи возив до Львова на продаж. Толока смerekівська обширна, де-не-де поросла корчами, то й не багато мав я біганини. Сяду собі, бувало, де на горбку, виострю ніжик і зачинаю стругати, довбати, клемезити ріжні річи з дерева, зразу маленькі драбинки, плуги та борони, пізнійше клітки, вітряки та млини. По рокови був я вже таким майстром, що всі сільські хлопці в кут передо мною. Почав я фабрикувати траскала та скрипучі опуди для відгонення воробців із

пшениці, проса та конопель, і продавав пару таких опудів по десять крейцарів. Заробив я небавом стільки, що міг посправляти собі деякі столярські знаряди: долітця, сверлики і т. и. Брався я до чим раз більших річий, бо мав до того охоту. Що тільки побачу, зараз хотів би то зробити. В зимі пересиджував я цілими днями то у столяря, то у коваля, помагаючи їм та привчаючи ся до їх роботи. Мав я вже шіснацять літ, а у Мошка ані гадки зробити щось зі мною, — вивів мене на пастуха, а за більше байдуже. Не знав я навіть, хто був мій батько і якого я роду. В селі знали тільки, що Мошко привів мене відкись маленьким; була навіть чутка, що я син якогось Мошкового свояка, котрий не оставив після своєї смерти нікого, тільки мене одного, а за мною порядний маєток, і що буцім то Мошко загорнув і присвоїв його собі.

— Шкода тебе, Йоську, — говорили мені не раз хлопи, — такий ти моторний хлопець і до ремісла охочий, а що з тебе буде?

— Щож має бути, — відповідав я. — Буде громадський пастух.

— Ой, не має сумління Мошко, що так за тебе не дбає!

— Каже, що бідний, що не має відки, — говорив я.

— Не вір ти старому циганови! Має він гроші і порядні, але для своїх бахурів ховас. А тебе не навчив навіть Богови молити ся.

Бурило ся в мині від таких слів. Став я сам про себе думати.

— Справді, — міркую, — чого я тут досиджу ся? Робити на Мошка за дурно завше маю час. Коби хоч ремісла доброго навчити ся, то я мав би бодай свії кавалок хліба в руках. Але як тут дійти до того? Як увільнити ся від Мошка? Куди в світі обернути ся, особливо, коли не знаю, відки я родом, хто був мій батько і чи є де мій рід?

Наша коршма стояла при дорозі. Часто до неї заходили жандарми, не раз ведучи скованих арештантів до Львова, або до Жовкви. Зразу я бояв ся страшенно тих здорових, грізних хлопів у темнім убраню, із карабінами на плечах і в капелюхах із косицею з блискую-

чого когутячого піря. З трівогого й дрожю скорчений край печи, слухав я нераз, як вони розмовляли з Мошком, або з сільськими господарями. Розмовляли звичайно про страшні для мене річи, про пожари, про злодіїв, волошог, і в розмовах тих дуже часто чув я слово: папери. „Як не має паперів, зараз його задержати“. „Еге, дивлю ся, а його папери не в порядку“. „Як би був мав хоч один папір добрий, я був би його пустив“. — Ба щож то за папери, — думав я нераз, — що таку мають міць, що один папір може прохожого чоловіка оборонити від жандарма з карабіном та з когутячим пірем? Але на те питає не міг я найти відповіди, а про те тим дужше лякала мене думка про ті папери. Як жеж я можу рушити ся в світ, не маючи паперів? Адже мене зараз на першім кроці жандарм зловить і поведе Бог зна на які муки! Дрожав я всім тілом на таку думку. Чим частійше думав про визвіл від Мошка, тим частійше оті папери ставали мені перед очима. Навіть снили ся мені папери, старі, пожовклі, з величезними печатками, дивили ся на мене грізним, поморщеним обличєм, або сміяли ся з мене огидними, беззубими устами. Був я тоді дуже нещасливий. Всі люди, котрих я про те питав, потверджували, що без паперів ані в дорозу рушити не можна, ані ніхто мене до терміну не прийме. Але відкиж мені взяти ті папери? Коваль радив мені запитати ся про них Мошка, він же мусів дістати якісь папери по моім батьку.

Ба, спитати ся Мошка! Як би то мені так легко було до Мошка приступити. Давнійше, як був я малий, був він для мене ласкавіший; коли-ж я став доростати, здав мене зовсім у руки своєї жінки відьми і майже ніколи нічого до мене не говорив. Бачилось мені навіть, що бокував від мене. Від коли мені люди повіли, що мусів узяти гроші по моім батьку, став я пильнійше на нього вважати; я зміркував, що та моя увага його непокоїть. Крутив ся якось неспокоїно, коли ми часом опинили ся самі, немов би його щось гризло. — А що, міркую собі, як би так коли, як нема жінки дома, наперти на нього несподівано, може би можна від нього хоч що-то дізнати ся? От я й зважив ся при нагоді так ізробити.

Нагода така небавом лучила ся: Мошчиха поїхала до Жовкви, в коршмі не було нікого, тільки сам Мошко, тож приступив я до нього тай кажу:

— Реб Мойше, люди кажуть, що маєш якісь папери по моім батьку.

Кинув ся Мошко, немов би його оса вкусила.

— А ти се відки знаєш?

— Та люди кажуть.

— Що за люди?

— Та всі, по цілім селі.

— Ну, а тобі на що тих паперів? Адже ти навіть читати не вмієш!

— Так. А все таки я хотїв би знати. Значить, маєш їх?

— Маю, маю, ті дідівські папери! — крикнуо Мошко роздразнений, немов би я йому не знати щв неприємного сказав. — Дід був твій батько, потратив маєток, а тебе мені на біду лишив. Що мені з тебе за пожиток!

— Знаєш що, реб Мойше, — кажу, — віддай мені ті папери. Я собі піду, коли я тобі непотрібний.

— Що? — верескнув Мошко, — ти хотїв би йти? А кудиж ти, дурню, підеш?

— Я хотїв би вступити де до терміну, ремісла вчити ся.

Мошко засміяв ся на ціле горло.

— Іди, іди, капустана голово, гадасш, що тебе хто прийме! За термін треба платити, а до того треба вміти читати й писати, і то не по жидівськи, а по гоївськи.

Став я, мов остовнілий. — Врешті здобув ся на слово.

— То бодай мені покажи ті папери, нехай їх побачу!

— Тьфу! — крикнув Мошко, — вчепив ся мене, як ріпях кожуха! Ну, люди, покажу тобі твої скарби! Ще щастє твоє, що я їх доси не спалив!

Се остатне слово, мов ніж, уразило моє серце. А що, як би був Мошко справді спалив мої папери? Адже був би я самісінький на світі, як лист відірваний від дерева. Ані я сам не знав би свого роду, ані

мене ніхто не знав би. Не міг би я рушити ся з місця, був би на віки прикований до Мошкової лави, був би до смерти невільником. Дрож мене проймила на сю думку, якесь млаве проміне замиготіло перед очима. З великою натугою перемиг я сам себе і йшов супокійно за Мошком до комірки.

Комірка була деревяна, добудована до коршми з заду, а вхід із сінний. Мала тільки одно тісне віконце, на-вхрест перебите залізними штабами. Там Мошко складав усякі річи, що брав від хлопів на застав і все, що мав дорожшого. Повно там було кожухів, шапок баранкових, чобіт; у скрині лежали коралі, казали навіть, що мав там на дні старосвітські дукати й таляри. Пару раз добували ся до тої комірки злодії, але ніколи не могли її розбити, бо міцно була збудована, а Мошко собак держав чутких. Двері від комірки були низькі й тісні, Мошко мусів схилити ся, щоби влізти до середини. За ним уліз і я.

— А ти тут того? — озвірив ся він на мене.

— Як то чого, аджеж ти велів мені йти?

— Але не тут! Зачекай у сніях!

— Все одно, — кажу, — зачекаю й тут. Адже нічого тобі не зім.

Мошко витріщив очи і видивив ся на мене, немов би мене вперше в житю бачив. Не знаю, що йому в мині не подобало ся, але плюнув і відвернув ся. Потім виліз на скриню, сягнув на полицку прибиту під самою стелею і дістав відти скрутіль пожовклих паперів.

— Ось твої шпаргали! — буркнув, показуючи їх мені з далека.

— Дай, нехай їм придивлю ся, — кажу і витягаю руку.

— Ну, шож ти, дурний, в них побачиш, — відповів Мошко, — і по що тобі того? Сиди у мене, коли тобі тут добре, і не шукай собі біди!

І поклав папери знов на полицю.

— Ходім відси, — каже, — тепер можеш бути спокійний. А то, що тобі люди про мене говорять, — бо знаю, що в людий язики довгі, — то ти не вір тому. То все брехня.

— Що брехня? — питаю.

— Ет, з тобою говорити, то однако горохом о стїну кидати, — буркнув Мошко і майже витрутив мене з комірки, а потім замкнувши її на ключ і на колодку, пішов до коршми.

IV.

Йосіко замовк на хвилию. Пан Журковський, що уважно слухав його оповідання, всміхнув ся тай каже:

— Ну, ти казав, що глупа історія буде, а ось ти розказуєш, як би із книжки читав.

— Е, пане, — відповів Йосько, — те, що доси, то не була історія. Але тепер прийде дурниця. А що оповідаю гладко, то не дивуйте ся. В селі навчив ся я казки розказувати. Память маю добру, а як тільки раз яку казку вчую, то потім оповім її ще ліпше і цікавіше, ніж той, від кого я її чув. Тамтої зими так мене в селі всі за ті казки полюбили, що ні одні вечери без мене не обійшли ся.

— Ге, як я бачу, то ти майстер до всього, — сказав пан.

— Ой пане, — відповів зітхаючи Йосько, — не знаю, що то значить, але мені бачить ся, що се власне моє нещастє. Коли чую, що маю що зробити, що можу чогось навчити ся, то так мене щось у середині пече, так мене мулить і мучить, що не маю хвилі спокою, поки того не зроблю, не пізнаю, не навчу ся. Отжеж не що, тільки се мене до криміналу завело.

— Ну, ну, розказуй!

Та не міг сим разом Йосько скінчити свого оповідання, бо власне в тій хвили отворили ся двері нашої казні. Йоська закликали до протоколу.

— То незвичайний хлопець, — проворкотїв пан і став, задумавшись, ходити по казні.

— А мені видить ся, що він богато бреше, — кажу я. — Навчив ся казки хлопам оповідати, то й нам казку каже.

— Думаш, що так?

— Ну, а щож, хіба то не може бути?

— Певне, що бути може, але лице його свідчить за ним. Зрештою будемо ще мати час переконати ся потрохи.

На протоколі сидів Йосько коротко, не довше, як пів години. Вернув далеко веселійший і спокійніший, ніж пішов.

— Ну, щож, — питаю його, — не зів тебе суддя?

— Е що, суддя добрий чоловік, — сказав Йосько. — Признати ся, дуже я його зразу бояв ся. В селі казали мені, що тут бють до признання, що розпаленим зелізом у подошви печуть.

— Ха, ха, ха! — засміяв ся я. — Тепер то я знаю, чого ти по ночах так перевертав ся та кричав та ййикав! Тобі певне снило ся, що тебе в подошви печуть!

— Ой, прошу не сміяти ся. Мені подумати страшно про ті сни, стілько я в них натерпів ся. А все за дурно. Суддя такий добродушний, говорив зо мною по людськи, не кричав, не фукав ся, не бив мене так, як жандарм.

— А хібаж тебе жандарм бив? — спитав пан Журковський.

— Ой, пане, я гадав, що душу з мене вижене. Подивіть ся тільки на мої плечі!

— І Йосько зняв сорочку. Ми аж ахнули! Цілі плечі хлопця вкриті були синцями та пругами засохлої крови.

— Ну, а про щож тебе суддя питав? — промовив перший Журковський.

— Та про той нещасливий рабунок, як то було.

— Ну, і щож?

— Та щож би? Оповів я йому все, як було, тай годі. Списав протокол і казав мене відвести.

— Ну, то тепер оповіж і нам, як то було.

— Та як було! Знасте вже, яке було моє жите у Мошка. Не хотів я довше у него оставати ся, а ще до того бояв ся, що скоро йому ще раз спімну про папери, то він возьме тай спалить їх. Отож я надумав сам їх украсти. Лекше мені було дібрати ся до комірки, ніж посторонньому злодієви, бо й пси мене знають і сам я знаю всі входи і всі звичаї в хаті. Зразу хотів я викрасти у Мошка ключі, але він, видко, занюхав щось

і носив їх завше при собі, або ховав десь так, що я не міг найти. А мене горячка жерла, скоро в моїй голові раз на тім стало, щоб добути свої папери. Тут уже ні про що не було гадки, тільки про се. І що зрештою мав я довго думати? Одної ночі, коли всі спали, швидко зістругав я фугу в однім стовпі комірки—вона була будована в стовпи,—виважив долотом деліну, вліз до комірки, взяв свої папери, а потім засунув деліну знов на місце. Тай стілько.

— Дрібниця! — буркнув пан.

— А скоро я дістав папери в свої руки, то навіть не переглядаючи їх, не розв'язуючи шнурка, котрим були обв'язані, завив їх у шмату, сховав за пазуху і покинув Мошкову коршму. — Куди тепер іти? — подумав я собі. Ще мене страх не зовсім покинув. Ануж Мошко ошукав мене, показуючи які будь глупі папери замість моїх! Ануж на потемки взяв я який інший звиток? Треба було конечне з кимось порадити ся, що в тім разі робити. Тож переночувавши в першій ліпшій стозі сіна, на другий день пішов я до знайомого коваля і оповів йому все. Він перший зілляв мене холодною водою.

— Зле, хлопче, зробив ти, — каже. — Іди зараз до війта, розповіж йому все і зложи у нього папери!

Замлоїло мене коло серця від тих слів. Але щож робити? Бачу, що рада розумна, тай іду. Приходжу до війта і з подвіря вже бачу крізь вікно, що коло стола на лаві сидить жандарм. Від разу щось немов би шепнуло мені, що то смерть моя. Задеревів я і не міг кроку далі зробити. Блисла мені в голові думка: втікати! Але вже було за пізно. Війт мене побачив і крикнув радісно:

— Ось і він сам! За вовка помовка, а він осьде! Ну, ходи, ходи близше!

Бачу, що вже все вийшло на верх, що вже за мною питають. Тож зібравши всю свою відвагу, йду до хати.

— Як називаєш ся? — питає мене жандарм.

— Йосько Штерн.

— Відки родом?

— Не знаю.

— Ага, значить волоцюга.

Закаменів я на місці. Нераз чув я се страшне слово, чув багато страшних історій про те, що то виробляють жандарми з волоцюгами, і завше того найгірше бояв ся. А тут маєш, від першої хвилі і сам у такеж попав ся!

— А леж я тутешній, — простогнав я. — Пан вїйт мене знають.

— Я? тебе? — каже мені вїйт. — Брешеш, любенько моя! Знаю тебе з видження, знаю, що називаєш ся Йо-сько і що служиш у Мошка арендаря, але хто ти такий і відки взяв ся, того не знаю.

— Ага, значить, бреше в живі очи! — крикнув жандарм і щось собі занотував у книжечці. — Ходи сю-да, — сказав далі до мене. — Близше! Диви ся мені в очи!

І в тій хвили, коли я підніс до нього очи, він тяжким своїм п'ястуком ударив мене в лице так, що я відразу впав на землю і кровю обілляв ся.

— Встань зараз! — крикнув до мене жандарм, — і не смій мені кричати, бо ще більше дістанеш! А тепер кажи правду, що тебе буду питати! Ти служиш у Мошка?

— Так.

— Ти обікрив його?

— Ні.

— Як то ні?

Знов я видивив ся на жандарма, стираючи рукавом кров з лица, і знов здоровенний його удар повалив мене на землю.

— Пане жандарм, — сказав на те вїйт, поки я коріцмав ся, щоби встати, — я, яко начальник громади не можу дивити ся на таке трактованє арештанта. Я тільки маю бути при списаню протоколу, а те, що діє ся перед протоколом, до мене не належить. Коли хочете вчити його, що має говорити, то виберіть собі инше місце. У мене того не можна.

— Жандарм прикусив губи, а далі не кажучи й слова, встав із лави, добув зі своєї торби ланцюшки, закував мене і повів до коршми до Мошка. Що там змною робили, як мене вчили говорити, того не буду оповідати. Зімлів я пару разів підчас тої науки. Тай не даремнаж була їх злість. Зробив я їм великі збитки.

Мошко в першій хвили сказав жандармови, що я вкрав йому великі гроші, завіт і в папір. Гадав, що як мене жандарм зловить і до коршми приведе, то він зараз папери від мене відбере і спалить, і я на віки остану його невільником. Скоро тільки я вийшов до коршми, зараз перше питане було:

- Де гроші?
- Не знаю. Ніяких гроший я не брав.
- А де папери?
- Я сховав.
- Де сховав?
- Не скажу.

Стали мене наклонювати, насамперед битєм, потім добрим способом, а я все тільки одно повідаю: — Папери я взяв, бо то мої. Не заглядав я навіть, що в них є. Сховав я їх і не покажу нікому, тільки війтови.

Мошко мало не сказив ся. Зі злости велів з мене поздирати чоботи й рубате, що я мав на собі, а вбрати мене в отсе лахмате. Нарешті, збитого і майже голого, повели мене до війта. Знов мене там стали за папери питати. Але я не дурний. Аж коли побачив, що в хаті багато свідків, пішов я до сінний і витяг папери зі шпари. У війта сїни були темні, обширні. Идучи до хати і бачучи там жандарма, упхав я свій звиток до шпари, щоби його у мене не відобрали. Коли Мошко побачив звиток у руках жандарма, кинув ся до нього, як ворон, кричучи, що то його гроші, щоби йому віддати.

— Го, го, пане Мошку, — відповів війт, — то так не йде. Ми те все мусимо відставити до суду. Зробимо тут протокол, а скоро той хлопець признаєть ся, що у вас той звиток украв, то вже річ суду робити з тим що далі. Запечатасмо все, як є, громадською печаткою, і пан жандарм відставлять те разом з арештантом до Львова. А ви вже в суді будете собі правди доходити.

Мій Мошко так на те скривив ся, немов би квартиру своєї оковити вишив. Але ніхто на те не зважав. Жандарм засів писати протокол. А коли все списано, війтиха дала мені трохи попоїсти, жандарм закував мене знов і ми рушили в дорогу до Львова. Гадав я, що згину з болю й морозу в тій дорозі, і доси не знаю, як я видержав. Ой пане, як же ви тепер гадаєте, що зо мною буде?

— Нічого не буде, — відповів пан Журковський,
— Посидиш трохи тай вийдеш на волю. А хто знає
навіть, чи ціла отся історія не вийде тобі на добре.

— А то як?

— Ну, побачимо. Ніколи чоловік не знає наперед,
що його чекає.

V.

Щось так у два, чи три дні кличуть Йоська, але
не до суду, тільки до доктора. Що то значить ся — га-
даю собі. Аджеж він не мельдував ся „марудою“.

— Сам не мельдував ся, — повідає мені Журков-
ський, — а навіть як би замельдував ся, то се йому
ні на що не придало би ся. Але я його замельдував. Був я
в неділю у президента і просив, щоби його велів зві-
зитиувати. Аджеж то страшенна річ, що тут дієть ся!
Так далі йти не може.

І справді доктор велів Йоськови розібрати ся
і списав з ним протокол. Чи що з того вийшло — не
знаю. В наших судах такі справи дуже помалу йдуть
і не кожний такий щасливий, щоби міг дочекати ся їх
наслідку.

Тимчасом пан Журковський каже якось Йоськови:

— Чуєш? хлопче, хочеш, щоби я тебе навчив чи-
тати?

Витріщив ся Йосько на пана.

— Ну, щож так дивиш ся? Скоро тільки маєш
охоту, то за пару день будеш читати. А як побачу, що
справді не брешеш і пам'ять маєш добру, то вже те
зроблю для тебе, що тебе приймуть до ремісницької
школи, то навчиш ся ремісла, якого схочеш.

— Йой, пане! крикнув Йосько і кинув ся панови
до ніг, заливаючи ся сльозами. Більше нічого не міг
сказати, тільки цілував пана по руках.

На другий день принесли панови буквар і він став
учити Йоська читати. За два дні Жидисько вмів уже
пізнавати і складати букви, а за тиждень читав короткі
кутники майже плавно. Вчепив ся того, як то повідають,
як Жид коломийки. Читав би був, бачу, день і ніч, тіль-

ко-що ми вночі світла не мали. Ледви до їди міг на хвилю від книжки відірвати ся.

— А коли смеркло ся і читати вже годі було, Йосько сїдав у кутику на своїм сіннику, підгортав ноги під себе і обхоплював їх руками, і так сидючи скорчений зачинав оповідати казки. Снував їх без кінця, і хоч бачило ся, що все однакі чуда й пригоди повторяє, все таки вмів їх завше інакше укладати і на инший лад оповідати. А часом просто було видно, що в казці снує перед нами свої власні мрії. Оповідав про бідного хлопця, що в найтяжшій недоли стрічає добродія чарівника, переймає від нього чарівні слова й закляття і йде в світ здобувати собі долю та помагати другим. Проймаючи ми, а разом простими словами рисував його терпіння й пригоди, стрічі з жандармами, неволю в арендаря, забавно нераз мішаючи те, про що казки говорять, з тим, чого сам зазнав.

Ніколи ще не бачив я хлопця, котрий так горяче брав би ся до книжки, як Йосько. Бачило ся, що за тих пару неділь хотів надолужити те, що занедбав у кільканацятьох літах. Найбільше гриз ся тим, що осінні дні такі короткі, а в казні так скоро зовсім смеркало ся. Одно наше віконце, звернене к заходови і положене майже під стелею, скупю тільки світла пропускало навіть у полудне; о четвертій годині вже читати годі було. А Йосько рад би був день у двоє продовжити. Нарешті владуваній закликав:

— Маю! Буду читати при вікні. Там розвидність ся скорше і видно довше, ніж у казні.

— Невигідно тобі буде читати стоячи на руштованню, — кажу йому. — Зрештою то для тебе за високо.

— Сидіти буду так високо, як мені подобаєть ся! — каже.

— Як же то зробиш?

— Привяжу простирало двома кінцями до крати, в зігнутое покладу звитий у трубу коц і сяду на нього, як на сідло.

І справді, винахід був дуже практичний, і від тоді всі в криміналі так роблять. Кілька день Йосько просто любував ся вікном. Вставав о шестій, скоро тільки трохи розвидніло ся, робив своє руштоване і випяливши ся на нього, сліпав над книжкою, притискаючи чоло до

самої крати, аби тільки як найбільше того божого світла захопити. Ми з паном оба по черзі пильнували коло дверей, як ішов ключник до казні, і загоді остерегали Йоська, щоби злазив і руштоване знімав, бо сидіти при вікні арештантам остро заборонено. Тай удавалося нам завше щасливо уникати штемпу, а може й ключник мав якусь увагу на пана Журковського і не так строго нашої казні доглядав.

Та на лихо, штемп випав з іншого боку.

Окрім сторожі в коритарі маємо ще одну: під вікнами вязниці ходить шельвах — жовнір із карабіном. Має він острый наказ доглядати, щоби арештанти в вікна не дивилися, а особливо, щоби з собою крізь вікна не розмовляли. Військове правило велить йому в разі опору навіть оружя вживати. Що правда, доси такого випадку не було. Треба вже було чогось дуже великого, щоби шельвах, зійшовши зі свого пляцу, замельдував вахкомендантови, що з сего, чи того вікна говорили, або дивилися. Старші жовніри, так ті вже привикли розуміти, що що іншого припис, а що іншого виконане, і звичайно не дуже остро держалися припису. Неодин супокійно позволяв на всяку говірку, як то кажуть, був блят на все; інший лагідно впоминав, або просив арештантів, щоби дали спокій. Та гірше було, коли на варті лучився рекрут, що боїть ся капраля гірш огню. Такий брав усякий розказ до-слова. Як сказали йому „остро пильнувати“, то він розумів се так, що всякого арештанта, котрий укаже голову в вікні, треба споганити остатніми словами, замельдувати капралеві, або навіть ухопити за карабін. На таких „клапачах“ арештанти мстилися тим, що за його варті, особливо вечером, виробляли найбільші крики в вікнах так, що бідний рекрут нераз було аж казирь ся, і на всякий викрик з вікна вважає за свій святий обовязок відповісти що найменше таким же голосним та досадним викриком. Але що арештантів буває кількадесять, а він один, то по кількох мінутах пекельного галасу звичайно мусів замовкнути і не можучи собі дати ради, хапав за карабін. Розуміється, що в тій хвилі вікна на-супротив нього опорожнявалися зовсім, а крик знімав ся в другім кінці довгого арештантського будинку, і шельвах, як гонений звір, біг туди і знов грозив карабіном — очевидно, з тим самим наслідком.

Такі галаси бували звичайно вечером, але нераз і в день. Отже лихо хотіло, що одного дня від третьої до п'ятої стояв власне такий нещасливий рекрут на шельваху. З самого початку сказав грубіянство якомусь арештантові, що дивився в вікно. Дали такий знак, щоби зробити клапачеві „кацмузику“. На різних кінцях арештантського будинку, з різних поверхів із кільканацятьох вікон нараз посипалися крики, визивання, свист і проразливі мявканя. Рекрут кричав також, бігав попід усі вікна, але ніде не міг заздріти нікого. Доведений до лютости, замовк нарешті і став на однім місці, щоби відітхнути. В пару хвиль пізнійше замовкла й „кацмузика“. Бачилось, що спокій настав повний. В казні вже смеркало ся, тож Йосько зробив руштоване і з книжкою в руках так і припав до вікна. Та ледви прочитав собі під ніс пару слів, коли в тім шельвах, зздівши його, проскочив і став против вікна.

— Марш, злодію, з вікна! — верескнув до Йоська.

Йосько за першим разом не чув навіть крику, так живо був зайнятий історією про чаплю й рибу, що власне читав.

— Марш з вікна! — ще голоснійше крикнув шельвах.

— Та чого хочеш від мене? — відповів Йосько. — Адже тобі не заваджаю. Адже видиш, що читаю. В казні вже не видно, то я виліз трохи до світла.

— Йди геть, бо стріляю! — ревно шельвах і заки Йосько вспів злізти зі свого руштованя, вже гукнув вистріл карабіновий.

— — Йой! крикнув Йосько і як сніп упав з руштованя на ліжку, що стояло під вікном. Ноги його задрогали судорожно, а руки, в котрих держав книжку, притиснені були до грудий. З під карток книжки бухала кров. Куля попала просто в груди.

— Що тобі? Де тебе трафіло? — крикнули мибоба, кидаючи ся до Йоська. Але він нічого не відповідав, тільки чорні очі блищали, як два розжарені вуглі, страшенно якомось відбиваючи від лиця, блідого, мов у трупа.

На подвір'ю під нашим вікном і на коритари коло наших дверей зняв ся рівночасно галас. Там сторожа військова вибігла на вистріл, а тут ключник із дідами шукав казні, до котрої стрілено. Впали до нас.

— Ага, то тут! — крикнули, бачучи розтягненого Йоська. — А що, злодію, Жидику, дістало ся тобі на горіхи?

Йосько кидав ся ще і стогнав тихо, все притискаючи книжку обома руками до грудий, немов би хотів нею заткати смертельну рану.

— Що він робив? — спитав мене ключник.

— Та... я... тільки... до світла...

Хотів ще щось говорити, але духу йому не стало. Остатнім відрухом відірвав руки від грудий і показав ключникови закровавлений буквар.

— Він читав при вікні, — пояснив я ключникови.

В тій хвилі прийшов із суду ординанс із карткою, шукаючи ключника.

— Пане ключник, — каже з коритаря, — де тут сидить Йосько Штерн? Є тут картка з суду, що має йти на волю.

А Йосько вже перед минутою був вільний.

№ 11. Проф. М. Грушевський, Про українську мову і українську школу. (З портретом і біографією автора).

№ 12. М. Порш, Про автономію України.

№ 13. Б. Свідерський, Економічні нариси.

Готують ся до друку:

№ 14. Проф. М. Грушевський, Одність чи розпад? (Про українську справу в Росії) й інші книжечки.

В третій десяток увійдуть твори М. Кропивницького (По ревізії), Ів. Тобілевича (Карпенка Карого), Ст. Руданського (Співомовки), П. Мирного (Лови), Б. Грінченка (Байда), О. Мартовича, М. Коцюбинського („Persona grata“) й ин., а також вибрані твори з української народньої словесности.

Набувати книжечки „ВІДРОДЖЕННЯ“ можна в кожній українській книгарні.

**:: Всякі українські книжки ::
і часописі можна дістати
в отсих українських
:: книгарнях: ::**

У Києві:

1. **Українська Книгарня**, ред. Літ. Наук. Вістника, Фундуклеївська, 12.
2. **Українська Книгарня**, ул. Безаковська, 8.
3. **Крамниця „Час“**, В. Володимирська, 53.

В Полтаві:

1. Українська Книгарня, Петровська ул., д. Ворожейкина.
2. Книгарня Г. Маркевича, Бульвар І. Котляревського.

В **Катеринославі**: Книгарня Лозинської, Проспект.

В **Харкові**: „Українська Книгарня“, Петровський пер., 48.

В **Одесі**: Книгарня „Діло“, Преображенська, 11.

В **Катеринодарі**: „Українська Книгарня“, Катерининська, 34.

В **Житомирі**: Книгарня Совинського.

КИЇВ. 1913

Накладом Видавництва „Відродженне“.
З друкарні 5. Київської Спілки.

ET

RY

